

संक्षिप्त रूप

आ.व.	= आर्थिक वर्ष
आ.स्वा.से.के.	= आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र
आ.यो.त.	= आर्थिक योजना तथा तथ्याङ्क
का.स.	= कार्यालय सहयोगी
कि.मी.	= किलो मिटर
को.चे.अ.	= कोल्डचेन असिस्टेन्ट
गा.पा.	= गाउँ पालिका
जि.स.स.	= जिल्ला समन्वय समिति
प.हे.न.	= पब्लिक हेल्थ नर्स
प.नि.	= परिवार नियोजन
न.पा.	= नगर पालिका
प्रा.स्वा.के.	= प्रथमिक स्वास्थ्य केन्द्र
मे.ई.	= मेकानिकल ईन्जिनियरिङ्ग
मे.ल्या.टे.	= मेडिकल ल्याब टेक्निसियन
रा.ज.ग.	= राष्ट्रिय जनगणना
वि.सं.	= विक्रम सम्बत
सा.प्र.	= सामान्य प्रशासन
सा.स्वा.ई.	= सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई
स्वा.का.	= स्वास्थ्य कार्यालय
स्वी.द.	= स्वीकृत दरवन्दी
स्वा.से.	= स्वास्थ्य सेवा
स्वा.चौ.	= स्वास्थ्य चौकी
हे.इ.	= हेल्थ इन्स्पेक्सन (Health Inspection)
ह.स.चा.	= हल्का सवारी चालक
श.स्वा.के.	= शहरी स्वास्थ्य केन्द्र

सारांश

स्वास्थ्य निर्देशनालय, गण्डकी प्रदेशको वार्षिक प्रतिवेदन २०७९/८० ले गत आ.व. मा सम्पादित स्वास्थ्य कार्यक्रमको उद्देश्य, लक्ष्य र रणनीति; विगत तीन आर्थिक वर्षमा सेवा प्रवाहका सुचकहरूको सुक्ष्म विश्लेषण, छलफल तथा अन्तर्क्रियाबाट प्राप्त सुचनाहरूको समस्तिगत रूपमा प्रदेशको स्वास्थ्य क्षेत्रमा भएका महत्वपूर्ण गतिविधिहरू, उपलब्धि र प्रवृत्तिहरू, कठिनाइ, समस्या, र अवरोधहरू साथै अवसर तथा भावी कार्यदिशा समेत रेखांकित गर्दछ। यस प्रतिवेदनले गण्डकी प्रदेशमा काम गर्ने सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूद्वारा प्रदान गरिएका प्रवर्द्धनात्मक, प्रतिकारात्मक, उपचारात्मक र पुनर्स्थापना स्वास्थ्य सेवाहरूको कार्यसम्पादनलाई संकलित र संक्षेपण गरि विद्यमान समस्या तथा चुनौतीहरू समाधानका लागि चालनुपर्ने कदमहरू र थप विश्लेषण र योजनाका लागि मार्गचित्रको जानकारी पनि प्रदान गर्दछ। तसर्थ, यस प्रतिवेदन गण्डकी प्रदेशको समग्र स्वास्थ्य प्रणाली बारे बुझ्नको लागि महत्वपूर्ण रहेको छ।

यो प्रतिवेदन तयार गर्न धेरै चरणहरूमा छलफल तथा अन्तरक्रिया गरिएको छ। स्थानीय तहमा समीक्षा बैठक, ११ जिल्लामा जिल्लास्तरीय वार्षिक समीक्षा बैठक सम्पन्न गरी सो बैठकबाट प्राप्त विवरण, HMIS बाट उत्पन्न डाटाको आलोचनात्मक विश्लेषण गरि प्रदेशस्तरीय समीक्षा बैठकमा ११ जिल्लाको समस्तिगत रूपमा कार्यक्रमगत प्रस्तुतीकरण गरि छलफल र विश्लेषण गरियो। यो प्रतिवेदन तयार गर्न स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (HMIS), DHIS-2 सफ्टवेयर, रोग निगरानी प्रतिवेदनहरू, प्रहरी प्रतिवेदनहरू तथा M&E प्रतिवेदनहरूलाई श्रोतको रूपमा लिइएको छ।

गण्डकी प्रदेशमा विभिन्न तहका स्वास्थ्य संस्थाहरू मार्फत प्रदेशका नागरिकहरूलाई स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याइएको छ। प्रदेशमा आ.व. २०७९/८० मा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने २०८ सामुदायिक स्वास्थ्य ईकाइ, १०४ शहरी स्वास्थ्य केन्द्र, २०८ आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, ४८० स्वास्थ्य चौकीहरू, २० प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (PHCC), ३८ वटा आधारभूत अस्पतालहरू र २० सार्वजनिक अस्पतालहरू रहेका छन्। त्यसैगरी यस प्रदेशमा सरकारी स्वास्थ्य संस्था अन्तरगत रही १३४९ गाँउघर क्लिनिक मार्फत प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा, १८९१ खोपक्लिनिक मार्फत खोप सेवा प्रदान गरिएको छ भने ५९३९ म.स्वा.स्व.से. मार्फत विभिन्न स्वास्थ्य सेवाहरू घरदैलोसम्म पुऱ्याइएको छ। बैकल्पिक तथा आयुर्वेद सेवा तर्फ भने प्रदेशमा २ अञ्चल आयुर्वेद औषधालय, ९ जिल्ला आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र र ५५ आयुर्वेद औषधालय मार्फत नागरिकहरूमा आयुर्वेद तथा बैकल्पिक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिएको छ।

राष्ट्रिय खोप कार्यक्रम (National Immunization Programme)

राष्ट्रिय खोप कार्यक्रम पहिलो प्राथमिकता प्राप्त लागत प्रभावकारी (Cost effective) जनस्वास्थ्य कार्यक्रम हो। गण्डकी प्रदेशलाई मिति २०७५ साल भाद्र १३ गते पूण-खोप युक्त प्रदेश घोषणा गरि सोहि अवस्थाको सुनिश्चितता कायम गर्न कार्यक्रमहरूको निरातरता प्रदान गर्दै कास्की बाहेक सबै जिल्लाले पूर्ण खोप जिल्ला घोषणा गरेका छन् भने कास्की जिल्लाको पोखरा महानगरबाट पुर्ण खोप लगाएको प्रमाणीकरण भई आउन ढिलाई भएका कारण कास्की जिल्लाले पूर्ण खोप जिल्ला घोषणा गर्न सकेन। आ.व २०७८/७९ को तुलनामा यस आर्थिक वर्षमा दादुरा रुवेला र जापनिज इन्सेफलाईटिस बाहेक सबै खोपको कभरेज बढेको छ। आ.व २०७६/७७ देखि नियमित खोप कार्यक्रममा समावेश गरिएको रोटा खोपको पहिलो मात्राको खोपको कभरेज यस आ.व मा ९४% रहेकोछ। टाईफाईड रोग विरुद्धको खोप अभियानमा सम्पूर्ण लक्षित जनसंख्याको आधारमा ८७.६ प्रतिशत प्रगती देखिन्छ। आ.व.२०७९/८० मा वि.सी.जी. खोपको तुलनामा दादुराखोप लगाउन छुट भएका बालबालिका -३ प्रतिशतबाट बढेर -६ प्रतिशत रहेको छ। डि.पि.टि.-हेपवी-हेव पहिलो मात्राको खोपलगाउने र डि.पि.टि.-हेप-हिव तेश्रो मात्रा लगाउने बिचको ड्रपआउट दर -४ प्रतिशतबाट बढेर ६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने दादुरा रुवेला खोपको पहिलो मात्रा खोप लगाउने र दादुरा रुवेला खोपको दोश्रो मात्रा खोप लगाउने बिचको ड्रप आउट दर ४ प्रतिशत रहेको छ जुन गत आ.व. मा -५ प्रतिशत रहेको थियो। आ.व. २०७९/८० मा वि.सि.जि. खोपको खेरा जानेदर ८४ प्रतिशत, डि.पि.टि.-हेपवी-हेव खोपको ३३ प्रतिशत पुगेको छ, भने पोलियो खोपको ३३ प्रतिशत रहेको छ, भने पि.सि.भि. खोपको १४ प्रतिशत रहेको छ।

पोषण (Nutrition)

गण्डकी प्रदेशमा ०-२३ महिनाका बालबालिका मध्य वृद्धि अनुगमनको लागि ७५ प्रतिशत दर्ता गरिएका छन्, जुन गत आ.व.मा १०२ प्रतिशत थियो। आ.व. २०७९/८० मा प्रदेश स्तरमा प्रति बच्चा औषत ७.५ पटक वृद्धि अनुगमन रहेकोछ। त्यसैगरी अनुमानीत गर्भवति मध्ये ८० प्रतिशत गर्भवति महिलाहरूले ७९ चक्रीआईरन तथा फोलिक एसिड प्राप्त गरेको देखिन्छ। जुन अघिल्लो वर्षको तुलनामा १ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ। गण्डकी प्रदेशमा आ.व.२०७९/८० मा ८०.९ प्रतिशत सुत्केरी आमाहरूले भिटामिन 'ए' प्राप्त गरेको देखिन्छ।

एकीकृत बाल रोग व्यवस्थापन कार्यक्रम (Integrated management of Childhood Illness)

समुदायमा आधारित एकीकृत बाल रोग व्यवस्थापन कार्यक्रम ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई निमोनिया, झाडापखाला, औलो, दादुरा र कुपोषणको कारणबाट हुने मृत्युबाट बचाउन एकीकृत रूपमा व्यवस्थापन गर्नको लागि संचालित कार्यक्रम हो। यस आव मा ५ वर्ष मुनिका बच्चाहरूमा श्वासप्रश्वास रोगको नयाँ संक्रमण दर ८५३ जना प्रति हजारबाट बढेर ८५९ जना प्रति हजार पुगेकोछ। यस आ.व.मा गण्डकी प्रदेशका प्रति एक हजार बालबालिकामा २३८ जनामा

झाडापखाला देखिएको छ जुन गत वर्ष भन्दा १९ प्रति हजारले कमी हो। आ.व.२०७९/८० मा ० देखी २ महिना सम्मका बालबालिकाहरुमा सम्भावित गंभिर संक्रमणको दर गण्डकी प्रदेशमा ८.८ प्रतिशतबाट घटेर ५ प्रतिशत पुगेकोछ।

परिवार नियोजन कार्यक्रम (Family Planning Programme)

गण्डकी प्रदेशको परिवार नियोजनका प्रयोगकर्ता दर Contraceptive Prevalence Rate (CPR) विगतको आ.व.मा ३६ प्रतिशत रहेकोमा यस आ.व.मा ३७ प्रतिशत कायम भएको छ । यस प्रदेशमा विगतका तीन वर्ष देखि परिवार नियोजनका साधान नयाँ प्रयोगकर्ताहरुको दर (६ प्रतिशत)मा खासै परिवर्तन भएको देखिदैन । यस आ.व. मा प्रदेशका CPR कम भएका जिल्लाहरुमा परिवार योजना कार्यक्रम तथा राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमको एकिकृत संचालन योजना तर्जुमा पानि गरिएको थियो ।

सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम (Safe Motherhood)

यस आर्थिक वर्षमा गण्डकी प्रदेशमा १३९ प्रतिशत गर्भवती महिलाहरुले पहिलो पटक (गर्भ रहेको कुनै पनि समयमा पहिलो पटक) गर्भावस्थाको परिक्षण गरेको देखिन्छ भने ४ पटक (१६, २०-२४, ३२ र ३६ हप्ता) (प्रोटोकल अनुसार) गर्भजाँच गर्ने महिलाहरुको दर गत आ.व.को भन्दा ३४ प्रतिशतले बृद्धि भई १३५% पुगेको छ। नयाँ अवधारणा अनुसार ८ पटक (प्रोटोकल अनुसार) गर्भजाँच गर्ने महिलाहरुको दर ४६% रहेको छ । यस आवमा संस्थागत सुत्केरी हुने आमाहरुको संख्या गत आवको भन्दा ५ प्रतिशतले बृद्धि भई ६८ प्रतिशत कायम भएको छ भने चार पटक (प्रोटोकल) सुत्केरी जाँच गर्ने महिलाको दर २७% पुगेको छ। यस आ.व मा गण्डकी प्रदेशमा १२७९४ जना महिलाले सुरक्षित गर्भपतन सेवा लिएका छन् जस मध्य ७८.३ प्रतिशत औषधीको प्रयोग मार्फत गरिएको हो। सुरक्षित गर्भपतन सेवा पश्चात गण्डकी प्रदेशमा परिवार नियोजन लामो अवधिका साधन प्रयोगदर १५ प्रतिशत देखिन्छ। पछिल्ला तीन आ.व. मा गण्डकी प्रदेशमा भएका मातृ मृत्युको संख्या क्रमशः १३ जना, २१ जना र १५ जना र नवशिशुहरुको मृत्युको संख्या क्रमशः १०४ जना, ८४ जना र १४६ जना रहेको पाईन्छ ।

औलो तथा महामारी नियन्त्रण कार्यक्रम (Malaria & epidemic control Programme)

ईपिडिमियोलोजी तथा रोग नियन्त्रण महाशाखाको Malaria Microstratification २०२१ को प्रतिवेदन अनुसार गण्डकी प्रदेशका कुनै पनि वडाहरु उच्च तथा मध्यम जोखिममा पर्दैनन भने विभिन्न जिल्लाका ९ वटा वडाहरु न्यून जोखिम क्षेत्रमा पर्दछन्। आ.व. २०७९/८० मा ३४११ Active case detection र २४६९१ Passive case detection गरि २८१०२ जनाको औलोको

रक्त नमूना संकलन तथा परिक्षण गरिएको थियो जसमा १५ जनामा P. Vivex, ६ जना P. Falciparum, १ जनामा mixed (PV + PF) र ४ जनामा अन्य (Ovale, Malariae, Knowlesi, etc.) संक्रमितहरू पत्ता लागेको थियो। यस प्रदेशमा विगत ५ वर्ष देखी औलोका स्थानिय केश देखिएको छैन।

क्षयरोग तथा कुष्ठरोग नियन्त्रण कार्यक्रम (Tuberculosis & Leprosy Control Programme)

गण्डकी प्रदेशमा आ.व. २०७८/७९ मा कुल २४४६ जना क्षयरोगका बिरामी रहेकोमा यस आ.व मा २५०० जना (PBC=1373, PCD=394, EP=733) क्षयरोगका बिरामी थप भएका जुन गत आ.व भन्दा ५४ जना बढी हो। यस आ.वमा क्षयरोग पहिचान दर (Case Notification Rate-All form) ८ प्रति लाख जनसंख्याबाट बढेर ९९.५ प्रति लाख जनसंख्या पुगेको छ भने क्षयरोग (new and relapse) उपचार सफलता दर ९०% कायम भएको छ। आ.व. २०७९/८० मा यस प्रदेशमा कुल ५६ जना औषधी प्रतिरोध क्षयरोग बिरामीहरू उपचारमा दर्ता भएका छन् भने उपचार सफलता दर जम्मा ७८ प्रतिशत रहेको छ। पहिचान भएका क्षयरोगका बिरामीहरूमध्ये करिब ७०.६८% बिरामीहरू फोक्सोका क्षयरोगका बिरामीहरू रहेका छन् र २९.३२% फोक्सो बाहेक शरीरको अन्य भागका बिरामीहरू रहेका छन्।

विगतको आर्थिक वर्षको तुलनामा यस आ.व.मा कुष्ठरोगको नयाँ बिरामी पत्ता लाग्ने दर (Leprosy New Case Detection Rate) बढेको देखिन्छ। अघिल्लो आ.व.मा नयाँ बिरामी पत्ता लाग्ने दर ३.७० रहेको थियो भने यस आ.व. मा ४.७ रहेको छ।

HIV/AIDS नियन्त्रण कार्यक्रम (HIV/AIDS Control Programme)

पछिल्ला आ.व.हरू मा भन्दा यो आ.व. २०७९/८० मा एचआईभीको परिक्षणको संख्या बढी ४२६८२ जना र एचआईभी पोजेटिभको संख्या २४६ जना देखिन्छ। आ.व. २०७९/८० मा गण्डकी प्रदेशमा एचआईभी पत्ता लाग्ने दर ०.६ प्रतिशत रहेको छ। आ.व. २०७९/८० मा २८३९ जना एचआईभी संक्रमितहरू एआरटीको उपचारमा रहेका छन् जुन पछिल्ला आ.व. हरूको तुलनामा बढ्दै गईरहेको देखिन्छ।

उपचारात्मक सेवा (Curative Services)

गण्डकी प्रदेशमा आ.व. २०७९/८० मा कुल जनसंख्याको ८८ प्रतिशतले बहिरङ्ग सेवा प्राप्त गरेका छन् जुन गत आ.व.को तुलनामा २२ प्रतिशतले कमी हो। गण्डकी प्रदेशका अस्पतालहरूका शैय्या उपयोगिता दर ४४ प्रतिशत रहेको छ भने भर्ना भएका बिरामीको औषत अस्पताल बसाई ३ दिन रहेको छ।

स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा संचार (Health Education and Information Center)

यस आ.ब.मा प्रदेशमा स्वास्थ्य सम्बन्धी ज्ञान, धारणा र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन गर्नका लागि विभिन्न किसिमका जनचेतना जगाउने क्रियाकलापहरू सञ्चालन भएका थिए । यस अन्तरगत सञ्चालित कार्यक्रमहरू मध्ये मुख्य रूपमा स्वास्थ्य शिक्षा सामग्री वितरण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धि सूचनाहरू एफ.एम. तथा टेलिभिजन र पत्रिकाहरू मार्फत प्रदान गरिएको थियो ।